

МАТЕРІЯЛИ, ТВОРЧІ ПОРТРЕТИ

Оксана Захарчук

ТВОРЕЦЬ УКРАЇНЬСЬКОЇ ОПЕРИ

(до 200-ліття від дня народження Семена Гулака-Артемівського)

*Благородніший ти з людей,
брате-друже, мій єдиний Семене!*

Т. Шевченко

Семен Гулак-Артемівський (1813–1873) – видатний український композитор, оперний співак (бас-баритон), драматичний актор, драматург, художник-мініатюрист, інженер, народний цілитель. В історію музичного мистецтва Гулак-Артемівський увійшов як автор видатної української опери «Запорожець за Дунаєм», прем'єра якої відбулася 14 квітня 1863 року на сцені Маріїнського театру в Петербурзі. Головну роль Івана Карася в опері виконав сам автор. Вистава мала блискучий успіх.

*Семен Гулак-Артемівський
(джерело – Вікіпедія)*

У тогочасних рецензіях відзначалося, що Гулак-Артемівський восторжествував як композитор, співак і актор. Необхідно відзначити, що тепла, щира, зворушлива і довготривала дружба єднала Гулака-Артемівського з Тарасом Шевченком. Ризикуючи своїм становищем артиста імператорських театрів, Гулак-Артемівський не тільки листувався з поетом під час його заслання, але й допомагав матеріально. Цей факт свідчить про високі моральні якості композитора і його громадянську мужність. Такі сердечні, жертвовні людські стосунки двох вірних синів України гідні наслідування.

Семен Гулак-Артемівський народився 16 лютого 1813 року в містечку Городищі на Черкащині в сім'ї священика, який походив із старовинного козацького роду. Родина, в якій шанували літературу і мистецтво, краса навколишньої природи, рідна пісня мали благодатний вплив на розвиток творчого обдарування хлопчика. В 11-літньому віці він вступає до Київського духовного училища, де значна увага приділялася навчанню музики, хорового співу. Чудовий дискант Семена привернув увагу київського митрополита Євгенія Болховітінова – історика православної церкви. За його рекомендацією хлопця зараховують до архиєрейського хору Софії Київської, а згодом і до хору Михайлівського монастиря з про-

довженням навчання в Київській духовній семінарії. На цей час в Гулака-Артемівського сформувався рідкісної краси і сили високий бас з широким діапазоном. Співак з легкістю брав високе тенорове «соль». Чудовий тембр голосу, щира весела вдача і добре серце приваблювало до нього людей.

На початку літа 1838 року в житті Гулака-Артемівського сталася подія, яка докорінно змінила все його подальше життя: він зустрівся з класиком російської музики Михайлом Глінкою. Як капельмейстер Придворної хорової капели в Петербурзі, Глінка приїхав в Україну для відбору співаків в Капелу.

Глінка відбирав співаків з різних міст України і відвозив до маєтку свого приятеля Григорія Тарновського в Качанівку, де проводилися перші заняття. Від'їжджаючи в Україну, Глінка задумав здійснити ще один свій намір, а саме – підшукати співака для виконання головної партії в своїй опері «Руслан і Людмила». Вперше Глінка почув Гулака-Артемівського під час служби в Михайлівському монастирі в Києві. Голос Семена його сильно вразив. Як тонкий знавець вокалу, Глінка високо оцінив вокальні здібності Гулака-Артемівського і запропонував йому свою допомогу. Так співак опинився в Петербурзі. В листі до свого дядька – Петра Гулака-Артемівського (1790–1865) – відомого письменника, поета-байкаря й педагога, професора Харківського університету, а згодом його багатолітнього ректора – Семен писав: «Після приїзду до Петербурга я майже три місяці хворів і не міг взятися до справ; смертельна нудьга охопила мене. Після видужання я старанно зайнявся предметами, потрібними для мене, під керівництвом Нестора Васильовича п. Кукольника, який багато зробив для мене. Я вивчав французьку, італійську мови, музиці вчився в Михайла Івановича п. Глінки».

Гулак-Артемівський робив блискучі успіхи, він одразу ж схоплював все те, що пояснював йому його вчитель. Глінка був дуже задоволений своїм учнем. У своєму листі до матері він писав: «другий місяць живе у мене знайдений мною в Малоросії бас [...]. Я його готую у театральні співаки і маю надію, що праця моя не буде марною».

Ще перебуваючи в Качанівці, Глінка переклав для голосу з оркестром популярну елегію Генішти «Погасло дневное светило», а також написав дві пісні на слова Віктора Забіли «Гуде вітер вельми в полі» та «Не щебечи, соловейку» – спеціально для Гулака-Артемівського.

Турбуючись про дальшу долю Гулака-Артемівського, Глінка вирішив направити його до Італії для вдосконалення вокальної майстерності. Для цього він разом з О. Даргомижським і М. Волконським організував навесні 1839 року концерт на користь Гулака-Артемівського з його ж участю. Перебування у Франції та Італії збагатило молодого музиканта яскравими мистецькими враженнями. Маєстро Джуліо Алларі говорив, що голос його цілком сформований і треба лише усунути деякі недоліки. Він швидко опанує стиль італійського кантиленного співу – бельканто і вокальну речитацію. На початку 1841 року Гулака-Артемівського запрошують до Флорентійського оперного театру, де він успішно дебютує в опері Доніцетті «Лючія ді Ламмермур» в партії Генріха Астона (високий бас).

1842 року Гулак-Артемівський повертається в Росію, одержавши офіційне запрошення від дирекції імператорських театрів на посаду соліста в петербурзькій

оперній трупі. Перші виступи на сцені Маріїнського театру в Петербурзі пройшли з великим успіхом. Особливе захоплення публіки викликало виконання Гулаком-Артемівським партії Руслана в опері Глінки «Руслан і Людмила», над якою зі співаком працював сам композитор.

Понад 23 роки продовжувалась артистична діяльність Гулака-Артемівського на сценах імператорських театрів Петербурга і Москви. Володіючи не лише прекрасним голосом, але й чудовою акторською грою, український співак брав участь також і в оперних виставах запрошених до Росії італійських труп. До постійного репертуару Гулака-Артемівського входили опери Вінченцо Белліні, Карла Марії фон Вебера, Джузеппе Верді, Фроманталія Галеві, Гаetano Доніцетті, Джакомо Меєрбера, Вольфганга Амадея Моцарта, Отто Ніколаї, Джоаккіно Россіні, а також Олексія Верстовського, Олександра Даргомижського, Антона Рубінштейна і, звичайно, Михайла Глінки (проспівано загалом понад 50 партій). В численних рецензіях Гулак-Артемівський характеризується як співак, який володіє надзвичайним своєю красою, силою і широтою діапазону голосом, доброю школою вокальної майстерності, як чудовий актор. З партій оперного репертуару, виконаних Артемівським і високо оцінених у пресі, особливе місце займає партія Руслана в опері Глінки. Російський критик О. Серов писав, що Артемівський співав блискуче і партія Руслана в нього вийшла набагато ефектніше, ніж у з славетного О. Петрова.

У своїх концертах Гулак-Артемівський поряд з творами класичного репертуару, романсами російських композиторів любив виконувати українські пісні у власній обробці. На відміну від модних тоді італійських співаків, які прагнули показати насамперед блискучу вокальну техніку, виконання Гулака-Артемівського відзначалося глибиною, серйозністю, правдивим втіленням художнього образу.

Гулак-Артемівський з великим успіхом виступає також як драматичний актор, зокрема в ролі Чупруна у водевілі І. Котляревського «Москаль-чарівник». Тогочасна преса відзначала національну характерність, правдиве втілення артистом народного образу, з його соковитим гумором, благородними рисами вдачі. Пантелеймон Куліш згадує: «Артемівський такий людяний і такий чарівно-справжній у своїй грі, що не віриш очам своїм [...] – жодним жестом, жодним зайвим рухом він не зраджує собі. Його гра від початку до кінця сповнена високого художнього інтересу, тому що перед нами з'являється живий представник свого народу, з усіма особливостями мови, манери, звичаїв, розумінням дійсності і крім того, з глибиною почуття, прихованого під зовнішньою безтурботністю і простодушністю».

Гулак-Артемівський був дуже цікавою і різнобічно обдарованою особистістю. Окрім значних здобутків у музичній і театральній сфері він мав хист художника і малював мініатюрні портрети на слоновій кості. Для покращення умов життя в Петербурзі (на той час воду розвозили в діжках) Гулак-Артемівський розробляє простий і дешевий проект міського водопостачання із своїми кресленнями. Цікаво, що його інженерно-конструкторські розробки петербурзького водогону й досі забезпечують жителів якісною водою. Схвальну оцінку Російської Академії наук одержав атлас «Статистично-географічна таблиця міст Російської імперії», що ще й дотепер є важливим документом в галузі географії, історії, статистики, економіки (опублікований в 1854 році).

Успішне практикування нетрадиційних методів лікування хворих створили з Гулака-Артемовського образ людини високо моральної, глибоко духовної, образ праведника-подвижника. Семен Степанович мав офіційний дозвіл на лікування людей і займався лікувальною практикою ще під час своєї артистичної діяльності в Петербурзі. Коли він оселився в Москві, поголос про лікувальні сеанси колишнього знаменитого співака почав поширюватися по всій Росії. Гулак-Артемовський приймав щодня 30–40 чоловік, за винятком неділі та церковних свят. Серед пацієнтів були люди різних соціальних станів. Гулак-Артемовський підкреслював, що успіх в лікуванні залежить від того, як хворі будуть шукати і просити у Господа Бога зцілення, і наголошував, що в нього лікуються виключно молитвою. Власне через щирю молитву-прохання приходить Бог на допомогу людині в її потребі. Залишилися спогади пацієнтки, яка втратила надію на одужання, бо лікарі вичерпали щодо неї всі можливості, а після сеансів Гулака-Артемовського вона стала здоровою. Більше 10 років Семен Степанович займався лікарською практикою, не беручи за це жодної копійки ні з бідних, ні з багатих. Він говорив: «Це не мистецтво, а дар Божий, і я не маю права брати за нього винагороду». Через його сеанси «пройшли» десятки тисяч людей. Багато з нихвилікувалися палкою вірою, яку вселяв у них один із найвідоміших народних цілителів свого часу – Семен Гулак-Артемовський.

Про глибоку духовність непересічної особистості Семена Степановича свідчить той факт, що він власним коштом видав на листівках Господню молитву «Отче наш» і через поштову систему подарував її усім мешканцям Петербургу.

*Могила С. Гулака-Артемовського
на Ваганьковому кладовищі
в Москві
(джерело – інтернет)*

Слід згадати легенду, за якою в труну Гулака-Артемовського (помер 17 квітня 1873 року і похований на Ваганьковому кладовищі в Москві) було покладено текст Конституції ідеальної країни, над яким він працював з думкою про нащадків. Тривалий час було невідоме місце поховання нашого знаменитого земляка. Тільки після Другої світової війни в 1952 році завдяки наполегливості артистів театру імені Станіславського та Немировича-Данченка віднайдено могилу Семена Степановича. Тоді ж на підставі записів у метричній книзі в Христовоздвиженській церкві на Кудрині, де служилася заупокійна панахида, виникло твердження про недостовірність загальновідомого року смерті Гулака-Артемовського, тобто не 1873, а 1874 рік. Очевидно, варто було б провести ґрунтовне дослідження цього питання задля встановлення істини.

На особливу увагу заслуговують взаємини Гулака-Артемовського з Тарасом Шевченком. Вони базувалися на спільності світоглядних позицій обох друзів та їхньому розумінні ідейно-художніх засад розвитку рідного українського

мистецтва. Вірогідно, що задум Гулака-Артемівського створити українську оперу виник під впливом Шевченка. Знайомство обох митців відбулося в 1838 році. Шевченко захоплювався талантом друга і відвідував усі вистави з його участю. Зокрема, в листі до Г. Тарновського читаємо: «Тепер через день дають «Руслана і Людмилу». Та що то за опера, так ну! А надто, як Артемівський співає Руслана, то так, що аж потилицю почуваєш, далєбі правда. Добрий співака, нічого сказати».

Арешт і заслання друга Семен вистраждав як власне горе. Через генерала Корбе, давнього знайомого Шевченка, він пересилає 20 карбованців сріблом нібито як плату художникові за намальований портрет. З далекого Новопетрівського укріплення надійшла відповідь: «Всяке давання благо, тим більше, якщо воно несподіване, як, наприклад, твої 20 крб., одержані сьогодні. Дякую тобі, щирий друже мій! Тричі дякую [...]. Тільки ось що: коли я не помиляюсь, у нас з тобою угоди не було, щоб платити мені за роботу [...]. Чи жива в Городищі твоя стара мати? Якщо жива, то низенько кланяюся їй».

Піклування друга зворушувало Тараса до сліз. «Благородніший ти з людей, брате-друже, мій єдиний Семене! [...]. Ну, скажи по правді, чи є де така велика душа на світі, окрім твоєї благородної душі, щоб згадала мене в далекій неволі, та ще й 15 карбованців дала? Нема тепер таких великих душ на світі [...]. Може, й була коли-небудь, та в рай полетіла. Одна твоя осталась між нами зимувати».

Повернувшись із заслання, Шевченко майже не розлучався з Семеном. Ходили в театр, у Літній сад, в Ермітаж, в Академію художеств, на виставку квітів і, звичайно, на звані обіди і вечори. Всі приятелі й шанувальники їх таланту вважали за честь відзначити повернення Шевченка з «пекла». За столом виголошувались короткі промови. «Мені було і приємно, і водночас незручно. Я не чекав собі такої великої честі», – записує Шевченко. Але найкраще йому було в Артемівських. Чарівна Олександра Іванівна вечорами грала уривки з опер, які він любив. Захоплений її привітністю і грою, Шевченко намалював автопортрет і подарував їй на знак пошани.

Близькі багатолітні стосунки Гулака-Артемівського з Шевченком мали позитивний вплив на композиторську творчість Семена, зокрема на його бажання творити самобутню українську музику. У 1851 році Гулак-Артемівський зробив першу спробу як драматург, скомпонувавши інтермедію «Українське весілля», що мала значний успіх на петербурзькій сцені. Наступного року Гулак-Артемівський поставив власний водевіль «Ніч напередодні Івана Купала». Але вершиною композиторської діяльності Гулака-Артемівського стала опера «Запорожець за Дунаєм». Появу цієї опери підготувало звернення Гулака-Артемівського до жанру обробки українських народних пісень і танців та ліричної пісні-романсу, згаданих вище музично-театральних п'єс дивертисментного типу. Лібретто опери написав сам композитор. На вибір сюжету, пов'язаного з минулим українського козацтва, Гулака-Артемівського націлив історик, друг Шевченка, Микола Костомаров, а також, імовірно, і сам Шевченко. Під час руйнування Січі Катериною II в 1775 році частина запорожців перебралася за Дунай і опинилась на турецькій землі. Їх туга за рідним краєм, палке прагнення повернутися на батьківщину складає основний зміст опери. Як щирий патріот, композитор прагнув розкрити в своїй опері український

національний характер і побут рідного народу, його благородство, мужність, життєрадісність, любов до батьківщини. Яскраве творче обдарування дало можливість Гулаку-Артемовському органічно поєднати в «Запорожці за Дунаєм» загальноєвропейські жанрово-стильові риси лірико-комічної опери (французької та італійської) з особливостями українського народно-театрального мистецтва, створити переконливі й правдиві образи опери. Оригінальна музика твору (тут немає цитат) увібрала в себе найтиповіші мелодико-ритмічні та ладо-гармонічні звороти українського фольклору, його багатой пісенної і танцювальної культури. Це стало можливим завдяки тонкій інтуїції та непересічному таланту композитора. В опері є три драматургічні лінії. Кожна група персонажів має свою музичну характеристику. Лірична лінія, пов'язана з образами Оксани й Андрія, втілюється в інтонаційній сфері української ліричної пісні-романсу. Комічна лінія – образи Карася й Одарки – сфера української народної жартівливо-танцювальної пісні. Для підкреслення комічного ефекту Гулак-Артемовський використовує стрибкоподібний мелодичний розвиток в партії Карася у швидкому темпі, що є невластивим для нерухливого від природи низького чоловічого голосу, прийом розірвання слова паузами на штриху стакато, вживає скоромовку. Третя лінія – узагальнений показ народу. В хорах і танцях розкривається його туга за батьківщиною і, водночас, оптимістичний характер, гумор, добродушність і дотепність українців. Добре розуміючи закони музично-сценічної драматургії, Гулак-Артемовський вводить великі ансамблі з хором тільки у фінал, створюючи цим виразну кульмінацію опери, з утвердженням її патріотичної ідеї – щасливим можна бути тільки на рідній землі.

«Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського – одна з перших в українській музиці драматургічно завершена лірико-комічна опера. Яскраве мелодичне багатство, національна характерність образів, іскристий гумор забезпечили їй тривале сценічне життя аж до сьогодні. Тут варто нагадати оптимістичний прогноз критика М. Раппопорта відразу після прем'єри твору, що ця опера завжди буде захоплювати масу і з кожною виставою її успіх зростатиме.

Гулак-Артемовський завжди пам'ятав про своє козацьке походження, не цурався рідної мови, тримався українського земляцтва і свою палку любов до України переніс-перелив у свій шедевр – оперу «Запорожець за Дунаєм». Народ це відчуває і відповідає йому такою ж любов'ю і вдячністю. Деякі оригінальні мелодії композитора, як пісня Оксани «Місяцю ясний» чи пісня Одарки «Ой казала мені мати», або пісні «Стоїть явір над водою» (присвята Шевченкові) чи «Спать мені не хочеться» стали популярними і набули значення народних пісень. А це є яскравим доказом невмирущості творінь композитора. «Запорожець за Дунаєм» чарував українським колоритом слухачів у Болгарії, Канаді, Кореї, Сербії, Словаччині, США, Франції, Чехії, засвідчуючи існування української нації із самобутньою оригінальною музичною культурою. Опера «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемовського – перлина української оперної спадщини, яка зайняла гідне місце у світовому оперному мистецтві.

